

METRYKA KATEDRY ORMIAŃSKIEJ WE LWOWIE

za lata 1635–1732

**w opracowaniu
Krzysztofa Stopki (część kipczacka)
i Marcina Łukasza Majewskiego
(część polska i łacińska)**

Pomniki
dziejowe
Ormian
polskich

3

**METRYKA
KATEDRY ORMIAŃSKIEJ
WE LWOWIE**

za lata 1635-1732

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA ORMIAN POLSKICH

POMNIKI DZIEJOWE ORMIAN POLSKICH

3

**METRYKA
KATEDRY ORMIAŃSKIEJ
WE LWOWIE
za lata 1635-1732
w opracowaniu
Krzysztofa Stopki (część kipczacka)
i Marcina Łukasza Majewskiego
(część polska i łacińska)**

Kraków 2020

Redaktor naukowy
Andrzej A. Zięba

© Copyright by Marcin Łukasz Majewski, Krzysztof Stopka, 2020
© Copyright by Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, 2020

Recenzenci
Ewa Siemienieć-Gołaś
Tomasz Babnis (część łacińska)

Redakcja
Hanna Antos

Indeksy
Krzysztof Zięba

ISBN 978-83-926645-3-6 [druk]
ISBN 978-83-953439-0-2 [on-line, pdf]
<https://doi.org/10.12797/9788395343902>

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017-2022,
nr projektu 22H 16 0433 84

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja ukazuje się z cyfrową wersją źródła na płycie CD

Wydawcy

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.com.pl>

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH
ul. Zgoda 4/16, 00-018 Warszawa
tel. 22 243-18-42
e-mail: fundacja@ormianie.pl
<https://dziedzictwo.ormianie.pl>

FUNDACJA
KULTURY
I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH

Spis treści

WSTĘP.....	7
1. Okoliczności powstania rękopisu.....	7
2. Opis rękopisu.....	12
3. Autorzy i współtwórcy rękopisu.....	13
4. Datacja.....	55
5. Uwagi edytorskie.....	57
6. Podziękowania.....	57
TEKST	59
PRZEKŁAD.....	387
INDEKS OSOBOWY	693
INDEKS GEOGRAFICZNY	865

FAKSYMILE RĘKOPISU n° 440
ze zbiorów OO. Mechitarystów w Wiedniu
znajduje się w pliku PDF na dołączonej płycie CD

Wstęp

1. Okoliczności powstania rękopisu

Nakaz prowadzenia ksiąg metrykalnych w Kościele rzymskokatolickim wprowadzono na soborze trydenckim (1563). Początkowo chodziło o księgi chrztów i zaślubin, a następnie – od 1614 roku – także o księgi zgonów. Procedury te upowszechniły się pod wpływem opublikowanego w 1624 roku *Rytuału rzymskiego*. W Polsce synod prowincjonalny metropolii gnieźnieńskiej w 1607 roku nakazał prowadzenie w każdej parafii ksiąg chrztów, bierzmowania, ślubów oraz spisów wiernych (*status animarum*). Księgi zgonów pojawiły się dopiero po 1631 roku, po opublikowaniu zawierającego nakaz ich prowadzenia *Rytuału piotrkowskiego*¹.

W ormiańskiej diecezji lwowskiej, zależnej od katolikosatu w Eczmiadynie, regulacje prawne Kościoła rzymskiego nie obowiązywały. Trzeba jednak pamiętać, że diecezja ta działała w państwie, w którym religia katolicka miała status uprzywilejowany. Zarówno praktyki duszpasterskie i formy pobożności, jak i regulacje prawne Kościoła dominującego miały wpływ na zwyczaje innych wyznań chrześcijańskich. Naśladowano też w społecznościach mniejszościowych świeckie procedury prawne obowiązujące w głównym nurcie życia społecznego, w tym prawa miejskiego (magdeburskiego). Zjawisko to we wspólnotach ormiańskich złączyło się z kościelnymi praktykami metrykalnymi, gdyż w obyczaju Ormian żyjących w diasporze sprawy kościelne były zarządzane przez starszyznę świecką. Ich laikat miał – gdy chodzi o zarządzanie Kościołem – o wiele więcej do powiedzenia niż w ówczesnym Kościele rzymskokatolickim.

¹ S. Olczak, *Kancelaria*, w: *Encyklopedia katolicka*, 8, Lublin 2000, kol. 554-555; B. Petryshak, Wstęp do: *Liber copulatorum ecclesiae metropolitanae Leopoliensis 1554-1591*, Leopoli MMXVII, s. 5-24.

We Lwowie z inicjatywy dwóch najistotniejszych instytucji gminy ormiańskiej, to jest Rady Starszych i Sądu Duchownego, prowadzono księgi, które można uznać za odpowiedniki dokumentacji miejskiej, a następnie urzędów parafialnych Kościoła katolickiego. Zachowane do dziś, zawierają umowy zaręczynowe (gorenki, krorąki) i testamenty (diatiki, dastymenty) z lat 1572-1630, 1630-1642, 1643-1669². Prowadzone były w etnolekcie kipczackim, później także po polsku³. Umowy zaręczynowe spisywano na ogół tuż przed zawarciem związku małżeńskiego na kartach, które potem pisarz Rady Starszych wpisywał do księgi. Po latach poświadczano też wypełnienie zobowiązań przedślubnych⁴. Narzeczeństwo potwierdzone krorąkiem traktowano niemal jak małżeństwo, a jego zerwanie prawie jak rozwód⁵. Rozwody w Kościele ormiańskim przed upowszechnieniem się unii z Kościołem rzymskim (czyli do trzeciej ćwierci XVII wieku) były dopuszczalne. Testamenty, zgodnie z prawem ormiańskim, spisywano w obecności kilku starszych i osobistego spowiednika (kipcz.: *din atasy*), a po śmierci wystawcy stawały się prawnie nienaruszalne.

Gminy ormiańskie w Polsce w XVI wieku nie prowadziły jedynie rejestru urodzonych (ochrzczonych). Pierwsza metryka tego rodzaju została zaprowadzona dopiero w latach 30. XVII wieku we Lwowie, a w kolejnych latach została wzbogacona o zapisy dokumentujące udzielanie sakramentu małżeństwa oraz zgony. W Kamieńcu Podolskim obowiązek prowadzenia księgi chrztów, małżeństw i zgonów wprowadził arcybiskup Mikołaj Torosowicz w ordynacji z 1668 roku⁶. Niestety, metrykalne księgi kamienieckie nie są dotąd znane. Po unii księgi tego rodzaju prowadzone były także przy innych parafiach ormiańskokatolickich. Na przykład w Stanisławowie fragmenty księgi zgonów

² Bibliothek des Mechitharistenklosters, Wien (dalej: BMW): sygn. 441, 447; Biblioteca dei Padri Mechitaristi di San Lazzaro, Venezia (dalej: BMV): sygn. 1788. Por. K. Stopka, *Języki osławiane pismem. Alografia kipczacko-ormiańska i polsko-ormiańska w kulturze dawnej Polski*, Kraków 2013, s. 66.

³ K. Stopka, *Języki osławiane pismem*, s. 222-241.

⁴ Я. Дашкевич, *Вірмени в Україні*, Львів 2012, s. 623-654.

⁵ Por. *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa w języku ormiańsko-kipczackim za lata 1564-1608*, oprac. E. Tryjarski, Kraków 2017, s. 477-481, 484-485, 491-500, 506-507, 510.

⁶ Ստեփանոսի Ռօշքայ Ժամանակագրութիւն կամ տարեկանք եկեղեցականք [Chronologia albo Kroniki kościelne Stefana Roszki], հրատ. հ. Հ. Ոսկեան, [oprac. o. H. Woskian], [Կիւնսա] [Wiedeń] 1964, s. 181.

w latach 1715-1739 były prowadzone w języku ormiańskim przez księdza Stepanosa Stepaniana Roszkę⁷.

Pod wpływem pierwszego badacza metryki, o. Sadoka Barącza, w historiografii upowszechniło się przekonanie, że inicjatywa zaprowadzenia metryki katedry lwowskiej wyszła od głównego twórcy unii kościelnej, arcybiskupa Mikołaja Torosowicza, który miał ją zaprowadzić w 1636 roku, tuż po powrocie z Rzymu⁸. Wydaje się jednak, że teza ta jest chybiona. Pierwsze wpisy pochodzą z 1635 roku, gdy hierarcha ten przebywał jeszcze poza swą diecezją. Co więcej, w tym czasie funkcję kapłana chrzczącego dzieci sprawował przede wszystkim Szymon (Simon) Mikołajowicz, jego zawzięty przeciwnik. W 1636 roku w księdze nie powstał żaden wpis, a skądinąd wiemy, że Mikołajowicz siedział wówczas w więzieniu, oskarżony o pełnienie posług duszpasterskich wbrew zaleceniom biskupa. Wraz z nim uwięziony był też inny duszpasterz występujący w księdze chrztów, mnich Chaczadur (Chaczko, Krzysztof), syn Stecka Chodzigowicza. Obaj pojmani zostali w kamienicy kapłana ormiańskiego Kaspra położonej przy ulicy Piekarskiej⁹. Syn tego nieżyjącego już duchownego, Zachariasz Kasprowicz, sprawujący po ojcu godność archiprezbitera (*awakereca*) lwowskiego, również należał do przeciwników biskupa. Podobnie było z księdzem Owanesem (Janem, Iwaszkim) Iwaszkowiczem Miskowiczem, zakrystianem, wymiennie z księdzem Szymonem sprawującym posługę sakramentu chrztu we Lwowie. Iwaszkowicz razem z Kasprowiczem w 1635 roku byli członkami delegacji Ormian lwowskich,

⁷ Archiwum Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich (dalej: FKIDOP): Zbiór ksiąg stanu cywilnego i zapowiedzi przedślubnych parafii ormiańskokatolickich z dawnych Kresów Rzeczypospolitej. Księga o sygnaturze 36 obejmuje lata 1715-1829. Pierwszy wpis został dokonany w języku łacińskim, następne trzy – w języku ormiańskim (1715-1716). Kolejne wpisy są w języku łacińskim. Język ormiański pojawia się od września 1719 do 30 października 1739 roku. Reszta (prócz notatki z 15 listopada 1739) do 1829 roku zawiera wpisy tylko w języku łacińskim. Zob. P. Mnacakanian, *Księga zgonów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie 1715-1739*, „Lehahayer” 1, 2010, s. 123-133. Zachowane księgi metrykalne parafii ormiańskokatolickich udostępnione są na stronie Archiwów Państwowych – Archiwum Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/26306>.

⁸ S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 121.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: CDIAUL): фонд (dalej: f.) 52, opys (dalej: op.) 2, sprawa (dalej: spr.) 51, s. 517. Por. K. Stopka, *Śladami kopisty Aweđyka. (Portret rodzinny Derszymonowiczów, czyli mikrohistoria przemian kulturowych Ormian polskich w XVII wieku)*, „Lehahayer” 2, 2013, s. 91-93, 97-99.

która na dworze królewskim w Warszawie toczyła spór z radą miasta Lwowa i hierarchą ormiańskim¹⁰. Aż do roku 1653, kiedy nastąpiło pojednanie zwąśnionych stron, arcybiskup Torosowicz był wielkim nieobecnym we wspomnianej księdze. Nie pojawił się ani razu w charakterze szafarza sakramentu czy chrzestnego. Wszystko wskazuje więc na to, że księga była prowadzona w kręgu duchowieństwa antyunistycznego, przeciwnego biskupowi. Podczas sporów kościelnych Ormianie byli wciąż przepytывani o ilościowy stosunek sił między stronami we Lwowie. Ponieważ arcybiskup Torosowicz podawał mocno przeszacowaną liczbę swych zwolenników, dowodem na prawdziwy stan rzeczy mogła być księga rejestrująca chrzty dzieci, które przyszły na świat w rodzinach jego przeciwników. Być może taka była prawdziwa przyczyna założenia księgi, która otrzymała tytuł *METRIKA KOŚCIOŁA ORMIANSKIEGO LWOWSKIEGO*.

Początkowo był to zbiór luźnych, to jest nieoprawnych razem zeszytów lub nawet kart¹¹. Po 1653 roku, czyli po wspomnianej już ugodzie między pastorem a wiernymi, spisy chrztów przechowywano w zakrystii katedralnej. Być może tam mieściło się wspomniane w 1731 roku archiwum kościelne¹². Poszczególne fragmenty spisu, wcześniej funkcjonujące oddzielnie, zostały oprawione po 1732 roku i stały się jedną księgą. Trafiła ona następnie do biblioteki kapituły katedralnej, erygowanej kanonicznie w 1803 roku.

W 1853 roku oglądał ją tam i opisał o. Sadok Barącz, dominikanin, Ormianin i historyk swej nacji. Podał, że księga ta „*in folio* w półskórkę oprawna” liczy sobie „kartek zapisanych 120”¹³. Nieznany jest nam żaden kolejny badacz, który korzystałby z tego cennego źródła w wieku XIX. W 1895 roku wywiózł ją bowiem o. Bartłomiej Kostecki do klasztoru mechtarystów w Wiedniu jako dar od ówczesnego arcybiskupa ormiańskokatolickiego Lwowa Izaaka Isakowicza (1875-1901)¹⁴.

¹⁰ F. Bischoff, *Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg*, „Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen“, 32, Wien 1865, s. 106-111, nr 56.

¹¹ W rękopisie po karcie 102v została wklejona luźna kartka informująca o chrztach udzielonych 18 marca i 30 listopada 1725 roku.

¹² BMW: sygn. 440 (dalej: *Metrika*), k. 53.

¹³ S. Barącz, *O rękopismach kapituły ormiańskiej lwowskiej*, „Dziennik Literacki” 1853, nr 34, s. 266.

¹⁴ Na wewnętrznej stronie okładki rękopisu czytamy u góry: Առաքեաց Գեր[ապալծառ] Ս[ա]հ[ա]կ Ս[ա]հ[ա]կեան արքեպիսկոպոս լեմպերկի Հայոց ի նուէր Միսիթ-արեան Ս[ա]տ[ենա]ղ[ա]ր[ա]նի ի Վիեննա յամիւն 1895, to znaczy: „Przesłał prze-

Niejasne jest tło tego daru. Arcybiskup Isakowicz jeszcze przed wyniesieniem na stolicę biskupią utrzymywał kontakty z klasztorem mechtarystów w Wiedniu, gdzie przebywało w tym czasie kilku mnichów z Galicji: Astwadzur Awakian (Bogdan Awakowicz) z Łyśca (zm. 1897), Bedros Mowsisjan (Piotr Mojzesowicz) z Kut (zm. 1922), Mowses Wartanian (Wartanowicz) z Kut (zm. 1887) oraz bliżej znani arcybiskupowi: Bartłomiej Kostecki (zm. 1922) i Mygyrdicz (Antoni) Kosiński (zm. 1908). Ci dwaj w 1879 roku zostali wcieleni (inkardynowani) do kleru archidiecezji ormiańskiej lwowskiej. Kosiński, pełniący funkcję administratora parafii ormiańskiej w Horodence, towarzyszył w 1882 roku Isakowiczowi jako arcybiskupowi-elektowi w drodze do Wiednia. Kostecki, zaraz po konsekracji biskupiej Isakowicza, został mianowany proboszczem w Brzeżanach i administratorem kościoła w Tyśmienicy. W 1890 roku został z kolei proboszczem w Horodence. W tym samym roku we Lwowie bawił też o. Krikoris Galemkarian, mechtarysta zainteresowany zwłaszcza tzw. *Ewangeliarzem ze Skewry*. Ponieważ w mocno już uszczuplonych zbiorach kapituły ormiańskiej znajdowało się jeszcze kilkadziesiąt rękopisów spisanych w alfabecie ormiańskim, słabo rozumianych we Lwowie, a mechtaryści wiedeńscy okazywali nimi zainteresowanie naukowe, doszło do zmiany ich depozytariusza. Gdy w 1895 roku o. Kostecki wracał na stałe do Wiednia, zabrał ze sobą ponad 40 rękopisów, które zakwalifikowane zostały w klasztorze wiedeńskim jako dar arcybiskupa Isakowicza dla tamtejszej biblioteki¹⁵. Wśród nich właśnie znalazła się i pozostaje do dziś *Metrika Kościoła ormiańskiego lwowskiego*¹⁶.

wielebny Sahak Sahakjan arcybiskup lwowski Ormian w prezencie dla biblioteki mechtarystów w Wiedniu w roku 1895”. O ofiarodawcy zob.: T. Zaleski, *Słownik biograficzny duchownych ormiańskich w Polsce*, Kraków 2001, s. 50-52, nr 79; tenże, *Biskup ormiański Izaak Isakowicz „Złotousty”: duszpasterz, społecznik, patriota*, Kraków 2001.

¹⁵ F. Macler, *Rapport sur une mission scientifique en Galicie et en Bukovine*, „Revue des Etudes Arméniennes” 1927, nr 7, s. 97 (w przypisach); T. Mańkowski, *Archiwum lwowskiej katedry ormiańskiej*, „Archeion” 1932, 10, s. 5-6; P. Mnacakanian, *Sprawozdanie z poszukiwań polono-armeniców. Krótka zarys historii Kongregacji Mechtarystów*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2011, nr 66/67, s. 71-77.

¹⁶ Spis i charakterystykę rękopisów podarowanych przez Isakowicza przeprowadziła w swej niepublikowanej rozprawie doktorskiej Piruz Mnatsakanyan (P. Mnacakanian, *Kultura języka ormiańskiego w dawnej Polsce*, Kraków 2015, s. 221-222).

Pomniki
dziejowe
Ormian
polskich

3

FUNDACJA
KULTURY
I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH

<https://akademicka.pl/>

ISBN 978-83-926645-3-6

9 788392 664536

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI